

Miloš Okuka

SRPSKI KONTRA SRPSKI (O NEKIM KONTROVERZAMA U SRBISTICI U ZADNJOJ DECENIJA 20. STOLJEĆA)

0. Raspad jugoslovenske zajednice 90-tih godina 20. stoljeća i srpsko-hrvatsko-bošnjački jezički razlaz srpsku filologiju je zatekao nesprennom. Opterećena uljuljkanom prošlošću da u serbokroatistici dominira i arbitrira, ona je proteklu deceniju provela u iscrpljujućim ideološko-političkim svadama u ratnohušakčkim i međunarodno izolovanim uslovima. Rezultat toga je mršava lingvistička žetva na kraju vijeka: srpski književni jezik je jedan od rijetkih slovenskih jezika koji oskudijeva temeljnim univerzitetskim i srednjoškolskim priručnicima urađenim u skladu s modernom lingvističkom mišlju i savremenom sociopolitičkom situacijom u kojoj su se našli (i u kojoj se nalaze) srpski narod i srpska kultura.

Nakon secesije Hrvatske i odvajanja hrvatskog i bosanskog standardnog jezika srpska filologija i srpski lingvisti su relativno malo radili na opisu (i propisu) jezičke strukture i supstance srpskog standardnog jezika. Svoju pažnju i snage okrenuli su više novonastaloj srpskoj i eksjugoslovenskoj sociopolitičkoj i sociolingvističkoj situaciji, dajući „najveće doprinose“ u onim domenima koji se tiču imena jezika, alfabeta, ortografije, tzv. poklanjanja i otimanja jezika i srpskog jezičkog jedinstva. Uproštene rečeno, u pomenutom periodu srpska lingvistika u cjelini, a standardologija posebno, bile su obilježene sljedećim ideološko-jezičkim strujanjima:

- a) sveslovensko-svetosavskom,
- b) svesrpkom ujediniteljskom,
- c) glorifikatorskom vukovskom,
- d) tradicijsko-serbokroatisitičkom, odnosno serbističkom (oličenom opet u neskladu između beogradsko-niškičkog i novosadskog kruga) i
- e) strujanjima temeljenim na savremenoj sociolingvistici i jezičkoj teoriji.¹

1. Ovi „pravci“ u srpskoj lingvistici, koji su se često miješali i preklapali, zahtijevaju šira istraživanja kako bi se mogli izvesti sumarniji zaključci i sumarnije

¹ Srpska filologija je bila razjedinjena, malo je bilo organizovanih projekata o standardnom jeziku, veliki dio lingvista se angažovao u politici i u "srpskoj euforiji", jedan dio lingvista se otvoreno suprotstavio politizaciji jezika i filologije, jedan dio je i dalje vrijedno radio prema prilikama u kojima se našao srpski narod i u kojima su bile srpske zemlje, ostajući vjeran struci i nastojeći da prati razvoj svjetske lingvistike i slavistike.

valorizacije. Zato će ovdje biti ukazano samo na neke aspekte promjenâ u vezi sa imenom jezika, pismom, pravopisom i odnosom ekavice i ijekavice.

L.I. Iako je još od 1967. godine, od čuvene Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika,² i od 1974, kad je hrvatski Ustav sankcionisao nacionalni naziv jezika Hrvata, bilo potpuno jasno da Hrvati ne priznaju srpsko-hrvatsko jezičko zajedništvo i da žele ukloniti srpsku komponentu ne samo u nazivu jezika nego i u samom jeziku, – Srbi, srpska filologija i srpska politika uporno i istrajno su se držali složenog naziva jezika (srpskohrvatski/hrvatskosrpski), uvriježenih shvatanja o zajedničkom jeziku Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca, ustaljenih jezičko-političkih opredjeljenja i jezičkih navika samo svoje uže sredine, namećući ih ne samo drugim narodima nego i vlastitom narodu u drugim sredinama srpskog jezika. Dvodecenijski period oštrijeg kursa hrvatske lingvistike i politike u jezičkom osamostaljivanju i oslobađanju od srbizama (i od Srba), u udaljavanju dviju polarizovanih varijanata (lingvistički posmatrano) jednog te istog jezika, u pojačavanju šuma u međusobnoj komunikaciji na relaciji Istok – Zapad, Srbi – Hrvati, – srpska lingvistika i politika nisu bile u stanju da svare, da otvoreno priznaju vlastitu jezičku i političku stvarnost i da u skladu s tim reaguju odgovarajućim mjerama koje ne bi išle nauštrb kako srpskog naroda i srpske kulture tako i tzv. suživota veoma bliskih standardnojezičkih varijanata (i izraza) i „zbratimljenih“ naroda. Umjesto toga srpska lingvistika i politika su se iscrpljivale u dokazivanju jezičkog zajedništva Srba i Hrvata, u dokazivanju da su Hrvati od Srba preoteli srpski jezik pod hrvatskim imenom (up. Marojević, 1990; Luković-Pjanović, 1990; Zbišjić, 1994; Lalović, 1988; Slovo, 1998. i dr.), u veličanju kulta Vukove ličnosti, na jednoj strani, a na drugoj strani u njegovoj demontaži (up. Kovačević, 1997; Brborić, 1998; Okuka, 1998), u dokazivanju srpske prevlasti u zajedničkom jeziku kako na osnovu Vukove jezičke strukture tako i u jezičkoj nadgradnji, u „zaštiti“ srpskih interesa u Jugoslaviji uopšte, a posebno u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, itd.

Takva politika Srba i srpske lingvistike posebno je došla do izražaja:

- a) u periodu izrade i publikacije prvih tomova 2. izmijenjenog i proširenog izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*;
- b) u vrijeme zaoštrenijih jezičkih i političkih odnosa Srba i Hrvata nakon sve veće decentralizacije države i društveno-političkog života te šire kampanje kako u Hrvatskoj tako i u drugim jugoslovenskim republikama za izmjenu hrvatske ustavne formulacije o jeziku; i
- c) nakon uvođenja višepartijskog sistema u zemlju.

² Up. *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, 1967-1997. Građa za povijest deklaracije*, treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje, pripremila Jelena Hekman, Zagreb 1997.

To su dakle bila „vunena vremena“, vremena teških sukoba i obračuna unitarista i separatista, federalista i secesionista, vremena strelovitog uspona velikosrpskih i velikohrvatskih nacionalista i šovinista.

Kad su u pitanju ti sukobi vezani konkretno za Enciklopediju Jugoslavije, svi oni (i srpski i hrvatski protagonisti, učesnici ili sudionici) bili su začuđujuće zadovoljni njenim konfederalnim konceptom (koji je ipak zadržao tzv. srpsko-hrvatsko-muslimansko-crnogorsko jezičko zajedništvo na nivo jezika kao takvog, a de facto priznao nacionalno-republičkim varijantama ravnopravnost i njihovu smostalnost, pa time i njihovu nacionalnu i jezičku samobitnost i pravo svakome da sâm odluči o jezičkom planiranju u svojoj sredini i u svojoj varijanti), i svi su oni javno slavili „veliku pobjedu razuma“, a poluoficijelno i zakulisno su nastavili svoju borbu do „konačne pobjede“. Ovo drugo zorno su dokazali događaji od 1989. do danas, a za potvrdu onoga prvog treba samo precizno analizirati zajedničke i odvojene odrednice o jeziku u Enciklopediji Jugoslavije, njihove nazive, njihovu strukturu i supstancu, te doprinose njihovih autora nacionalnim ideologijama i nacionalnim lingvistikama kako u socijalističkom jugoslovenskom tako i u postsocijalističkom i postjugoslovenskom periodu. Tako se npr. 1988. godine u izdanju Jugoslavenskog leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“ u Zagrebu pojavio enciklopedijski separat (knjiga) Dalibora Brozovića i Pavla Ivića pod naslovom *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, u kojem Radoslav Katičić u predgovoru veli da je to vrlo obuhvatan članak u kome se „ipak obrađuju samo oni vidovi predmeta po kojima on predstavlja jasno izdvojenu cjelinu“, a da se „raznolikost toga jezika, kojim se služe razni narodi i razne sredine, i njegovo mjesto u višenacionalnoj jugoslavenskoj zajednici, obrađuju... u Enciklopediji Jugoslavije u posebnim člancima (Bosna i Hercegovina – jezik, Crnogorci – jezik, Hrvati – jezik, Srbi – jezik i Jugoslavija – jezik)“. Iz ovoga jasno proizlazi da su Enciklopedijom Jugoslavije:

- a) oficijelno sankcionirani republički jezici (tj. hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski, a ono što se odnosilo na Jugoslaviju bili su jezici narodâ i narodnosti), da su oni promovisani u posebne, samostalne cjeline (jezike) i
- b) da je tzv. zajedništvo u jezika Srba, Hrvata, Crnogoraca i Muslimana (pod imenom koje, u takvoj formi, dotad nije postojalo u serbokroatistici) gurnuto na dijalckatski kolosijek i u povijest.

Sve to međutim srpskoj lingvistici nije smetalo da svoj udio u aktivnostima na izradi Enciklopedije Jugoslavije slavi kao veliku pobjedu u borbi protiv „cepanja jezika“ i „jezičkog zajedništva“.³

³ Sad im se hrvatski lingvisti podsmijavaju, a glavni pisac zajedničke natuknice sa P. Ivićem, D. Brozović, hvali se kao je to bio samo njegov trik da bi Srbi "nasjeli" na priznavanje hrvatskog jezika. Stjepan Babić (1995: 270) piše da mu je Brozović "rekao" da se "time osigurava srpska dotacija za leksikografski zavod, a to je za nas bilo veoma važno, a drugo, još važnije, da su Srbi u tom tekstu prvi put stavili svoj potpis pod naziv hrvatski književni jezik, zbog toga će ih njihovi napasti kao izdajnike i kad shvate što su učinili, lupat će

Ili da navedemo još jedan paradoks iz tog vremena. I pored toga što je krajem 1990. Hrvatska oficijelno iz Ustava protjerala Srbe kao državotvorni narod i srpsko ime u nazivu jezika, Srbi i srpska lingvistika su se i dalje slijepo držali – istina više deklarativno nego stvarno, iskreno – staroga jezičkog zajedništva i naziva srpskohrvatski jezik. To ime jezika je čak sankcionisano i Ustavom Srbije iz 1990, ono je protežirano i kasnije u praksi, posebno u školi.⁴ Tek je brutalni rat u Hrvatskoj i Bosni Hercegovini i Ustav tzv. treće Jugoslavije iz 1992. godine stavio tačku na srbohrvatizaciju i srbohrvatovanje jezika u Srbiji i drugim srpskim zemljama. Tada je, kao što je poznato, u svima njima zdušno prigljeno srpsko ime jezika.⁵ A onda se otišlo u drugu krajnost: u srbizaciju i srbovanje u srpskom jeziku (up. Milosavljević, 1996a, 1996b; Lalović, 1988; Slovo, 1998; Marojević, 1999. i dr.).

1.2. Kao i u ranijim bremenitim i burnim vremenima i sada su se politička, nacionalna i jezička pitanja prelamala preko pisma, pravopisa i književnojezičkog izgovora srpskog jezika. Žestoki okršaji u srbistici o tim pitanjima odvijali su se na dvjema ravnima: a) u obračunavanju sa drugim nacijama (Hrvatima, Muslimanima-Bošnjacima i Crnogorcima) i sa njihovim jezičkim i nacionalnim politikama i b) u međusobnim okršajima i razračunavanjima unutar srpske filologije i srpskog nacionalnog korpusa. Novo je upravo ovo drugo – i po motivima, i po sadržaju, i po formi, i po intenzitetu. A osobito po metodama i načinima izrade novih pravopisa, njihova sadržaja i političkih pozadina koje stoje iza pravopisnih pravila i pravopisanih normi, njihovih mentora i mecena, njihova štampanja i umnožavanja, njihove *promidžbe* u javnosti, njihovih skrbnika, *navijača* i *kudača*, po medijskoj propagandi koja je pratila pravopisne priručnike i sve učesnike tih

---

glavom od zid, ali bit će kasno. To je naš uspjeh. Pričao mi je i način na koji je to postigao. Kad sam čuo njegovo objašnjenje, odmah sam ga prihvatio i napisao članak 'Enciklopedija Jugoslavije' o hrvatskome književnom jeziku (Jezik, XXXVI, M.O.), gdje sam prepričao njegovo objašnjenje i članak završio riječima da se to može smatrati korakom naprijed. Bržović je svojom smišljenom i prefinjenom jezičnom politikom uvijek tražio puta i načina da u teškim vremenima razdmava unitarističku Jugoslaviju i da u svakoj prilici napravimo pokoji korak naprijed k hrvatskoj slobodi".

4 Up. O nazivu jezika u novom Ustavu Srbije. Školski čas srpskohrvatskog jezika i književnosti, VIII/4, 1990. Kao poseban kuriozitet jeste i činjenica da je Ustavni sud Jugoslavije krajem 1990. po drugi put potvrdio neustavnost ustavne odredbe Hrvatske o nazivu jezika iz Ustava koji je usvojen još 1974. godine!!!

5 Zanimljivo je kako se srpska lingvistika pravdala (i još uvijek pravda) za taj potez: Tako npr. za Brborića okretanje Srba srpskom jeziku i ćirilici kao "primarnom pismu (sve)srpske kulture" krivi su "slom bivše savezne države" i rat u BiH i Hrvatskoj (Borba, 25.8.1992), po Zbiljiću (1994: 135-136) "nije Srbe...rat nagnao da menjaju ime jezika, nego je Srbima nametnut odbrambeni rat omogućio (kad su veći deo svojih teritorija oslobodili) da vrate ime svog jezika koje im je u Hrvatskoj bilo oteto". A Pavle Ivić (1999: 5) kaže da je za to kriva secesija Hrvatske, da srpska lingvistika nije htjela davati "hrvatskim separatistima argumente za odvajanje" te da je smatrala da se "jezičko zajedništvo sa Srbima u Bosni i Hercegovini i onima u Hrvatskoj može očuvati samo preko dvočlanog naziva jezika". Srbi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini su, po njemu, "spontano prihvatili srpsko ime jezika", što je tek 1992. godine stvorilo uslove "da se tako učini i u samoj Srbiji, kao i u Crnoj Gori", i to "glatko, bez značajnog protivljenja, ali i bez euforije".

javnih svada, po zloupotrebi pravopisnih priručnika, jezika i govornikâ, po kritičkim tiradama, filološko-političkim kuhinjama i klanovima, po ubojitim žaokama, javnim vrijeđanjima i hajkama na ličnosti te, na kraju, po otužnom finalu jedne političko-jezičke drame koja je trajala skoro jednu deceniju, po finalu koji to ustvari i nije, jer su se strasti samo privremeno stišale, zatajile i spremno čekaju neka nova, „bolja vremena“, jer se do novog oficijelnog pravopisa došlo preko „minskih polja“ (Brborić, 1988: 28-52), jer novi pravopis nije prošao jednu normalnu, demokratsku proceduru ni u izradi, ni u njegovoj valorizaciji, ni u usvajanju, ni u njegovom ozakonjivanju na cijelom srpskom jezičkom prostoru, jer se i nakon oficijelnog sankcioniranja jednog (Matičinog) pravopisa u Srbiji 1996. i dalje najavljuju i pojavljuju novi pravopisi, jer je na tzv. srpsko-hrvatskom jezičkom prostoru došlo do duboko uvriježeno shvatanje da je pravopis jedina knjiga čijim se otvaranjem pronalaze sva rješenja za sve dileme pred kojima stoje korisnici jednog književnog jezika.⁶

I tako se od 1991. godine do danas kod Srba pojavilo čak osam pravopisa: Radoje Simić, *Srpskohrvatski pravopis. Normativistička ispitivanja u ortografiji i ortoepiji* (Naučna knjiga, Beograd 1991), Radoje Simić, Živojin Stanojević, Branislav Ostojić, Božo Corić i Miloš Kovačević, *Pravopis srpskoga jezika sa rečnikom* (ČIP Štampa i Unireks, Beograd – Nikšić 1993), Mitar Pešikan, Mato Pižurica i Jovan Jerković, *Pravopis srpskoga jezika* (Matica srpska, Novi Sad 1994); Milorad Dešić, *Pravopis srpskog jezika – priručnik za škole* (Nijansa, Unireks i PS Grmeč – Privredni pregled, Zemun – Nikšić – Beograd 1995); Radoje Simić, *Pravopis srpskoga jezika. Normativistička i kodikološka ispitivanja* (ITT Unireks i MH Aktuel, Grafički atelje, Nikšić – Zemun 1994); Mitar Pešikan, Mato Pižurica i Jovan Jerković, *Pravopis srpskog jezika – školsko izdanje* (Matica srpska – Zavod za udžbenike Srbije, Novi Sad – Beograd 1995); Radoje Simić (odgovorni redaktor), *Pravopisni priručnik srpskoga književnog jezika* (Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika. Udžbenici i priručnici, Serija II/1, Čigoja štampa, Beograd 1998). Pored toga, još davno je bio najavljen i tzv. *Jatovski pravopis* (Radmilo Marojević), ali se on nije dosad pojavio, a obznanjeno je da se priprema nova verzija školskog priručnika (autora Milorada Dešića), jer ranije Matičino školsko izdanje „ipak nije sasvim pogodno za učenike, naročito u osnovnim školama“ (Ivić, 1999: 8).

Ovim bogatim spisakom pravopisnih priručnika mi ćemo međutim završiti našu priču o srpskom pravopisu sa „izvanjske strane njegove medalje“⁷ i ovdje ukazati

⁶ Treba se nadati da će Odbor za standardizaciju srpskog jezika zaustaviti haos u srpskoj normativistici, pronaći načina da se iskopani šančevi u srpskoj standardologiji poravnaju, da se strasti oko pravopisa stišaju i da se izmjene i dopune pravopisnih normi odasada donose studiozno, društveno-politički odgovorno i bez naglih zasijecanja u uobičajene jezičke navike.

⁷ Čitaoce koji su željni detaljnijih obavještenja o najnovijim pravopisnim sukobima kod Srba upućujemo na dnevne listove iz perioda od 1993. do 1997. te na zbornike i knjige *Aktuelna pravopisna i jezička pitanja*, Spone XXVI/5-6 (Nikšić, 1994); R. Simića, *Pravopis srpsko-*

samo na neke polarizovane koncepte i pravopisne odredbe dvaju glavnih oponenta, Matičinog i Nikšićkog, koji su se sukobili i u teorijskom pristupu srpskom književnom jeziku, i u shvatanjima srpske (odnosno srpskohrvatske) norme i tradicije, i u praktičnim izvedbama ortografskih odredbi. Prvi pravopis polazi naime od toga da je srpski književni jezik – jezik srpske kulture koji participira i u srpskohrvatskom jeziku, te da on ima čvrstu i ustaljenu ortografsku normu čiji kontinuitet treba sačuvati i njegovati, i to na onim principima koji su sankcionisani zajedničkim Pravopisom srpskohrvatskog (hrvatskosrpskog) jezika MS i MH iz 1960. godine, – a drugi pravopis, nasuprot, srpski književni jezik posmatra u „Vukovskoj paradigmi“ i ide za uspostavljanjem izvornih načela toga jezika i pravopisanja temeljenih na ekonomičnom Vukovom principu Piši kao što govoriš, tj. novim pravopisom se zahtijeva napuštanje pravopisnih rješenja koja Srbi duguju jezičkom savezu sa Hrvatima i vraćanje na raniju srpsku pravopisnu tradiciju.

Ta temeljna načela, međutim, nisu dobila i dosljednu elaboraciju ni u jednom ni u drugom pravopisu. U Matičinu pravopisu se u vezi s tim kaže: „Svrha ovoga priručnika, koji predlažemo da služi kao pravopis, nije da opozove pravopisnu normu utvrđenu prvim Matičinim pravopisom (P), koji je 1960. godine Matica srpska zajedno s Maticom hrvatskom objavila kao objedinjeni srpskohrvatski pravopis; on tu normu samo osavremenjuje, dograđuje i u potrebnoj meri prilagođava i popravlja, držeći se načela postojanosti i kontinuiteta srpske književnojezičke kulture i norme“. Malo zatim slijede riječi koje se unekoliko kose sa ovima: „U celini pak priređivači ovaj posao shvataju kao dovršavanje programa započetog Prilozima Pravopisu i njegovo upotrebno saobražavanje okolnostima u kojima živimo. Ono ne znači da smo se formalno i doslovno ograničili na dorade i inovacije koje su obradili PP ili rasprave MO.⁸ U toku samog priređivačkog rada kao stručnog postupka nametnula se potreba znatnih dorada, a onda i pokoje modifikacije, upotrebne ocene, a počesto i popravke ranije norme i ranijih ocena.“

U Nikšićkom pravopisu, nasuprot tome, stoji sljedeće: „Pravopis srpskoga jezika sa rečnikom koji predajemo u ruke čitaocima – uglavnom obuhvata sve zahteve iz Pravopisa srpskohrvatskoga književnog jezika Matice srpske, Novi Sad 1960. Vrlo je malo, i sa gledišta količine građe vrlo beznačajnih slučajeva u kojima se naša rešenja protive novosadskom. Neka od njih, ako ne u materijalnom smislu, svojim duhom podsećaju na Pravopis književnog srpskohrvatskog jezika A. Belića, Beograd 1923. Prvi cilj preduzetih izmena bio je da se norma načini

---

ga jezika između pada i uspona (Nikšić, 1995), D. Petrovića, *Nemušti jezik* (Novi Sad, 1996), M. Kovačević, 1997. i R. Gačević, 1999.

⁸ PP je kratica za djeo *Prilozi Pravopisu* (MS, 1986), a MO za Međuakademski odbor za ortografiju i ortoepiju, "u kojem su tokom 1989-199. g. radili predstavnici pet akademija (SANU, JAZU, ANUBiH, CANU i VANU), među njima i koautori PP" (iz uvoda Pravopisa, str. 9; Priloge su priredili P. Ivić, J. Jerković, J. Kašić, B. Ostojić, A. Peco, M. Pešikan, M. Pižurica, Ž. Stanojčić, J. Baotić, M. Karadža-Garić i M. Šipka – naša napomena).

jednostavnijom i ujednačenijom. Drugi – da ispravke, iako male, budu doprinos očuvanju duha srpske ortografije, koja je po mnogo čemu jedinstvena u svetu“. Iza toga ipak slijede radikalne izmjene (npr. ocepiti umj. otcepiti, oćušnuti umj. otćušnuti, načovečanski umj. nadčovječanski, pleps umj. plebs, pozdiplomski umj. postdiplomski, vanastavni umj. vannastavni, ili pisanje tipa dobrojutro, dobardan itd.).

Tako su i jedan i drugi pravopis upali u krupne protivrječnosti između onoga što je naznačeno svrhom (ili ciljem) novog pravopisa, i to ne samo između teorijskih pristupa standardnom srpskom jeziku i normi, kontinuiteta srpske (srpskohrvatske) norme i stvarnih inovacija u njoj, nego i u strukturi djela, u materijalom obimu pravopisnih odredaba i u praktičnim pravopisnim rješenjima.⁹ Tako je Matičin Pravopis strukturiran tradicionalno, a Nikšićki je radikalno raskinuo sa tradicionalnim rasporedom pravopisnih pravila i jezičke grade, postavljajući šest osnovnih pravopisnih načela: 1. Pri pisanju treba paziti na izgovor, 2. Osnovicu pravopisa čini pravogovor, 3. Kad nemamo oslonca u govoru, pri pisanju treba uvažavati srodnost oblika, a tome je onda uputno prilagoditi izgovor koliko je moguće, 4. U pisanju vlastitih imena dopuštena su neka odstupanja radi očuvanja tradicije, 5. Početak i kraj reči u vezanom govoru beleže se prema izgovoru van svih veza, i 6. Strane reči neobičnoga glasovnog sklopa potrebno je prilagoditi opštim načelima našeg pravopisa i pravogovora. Tako je Matičin Pravopis ne samo knjiga pravopisnih odredbi srpskog jezika nego i standardološko-normativni i gramatički priručnik (savjetnik) u širem smislu, a Nikšićki Pravopis u prvi plan stavlja kategoriju pravogovora a gramatiku svodi na najmanju mjeru, izdavajući pritom (što se posebno i naglašava, čak i u naslovu) rječnik koji uvijek ne korespondira sa sistemom pravopisnih pravila. Tako su i jedan i drugi pravopis više studije o standardnom srpskom jeziku nego savremeni pravopisni priručnici,¹⁰ prvi pravopis je sa velikim i studioznim materijalom (značajnim naročito u poglavljima o transkripciji stranih imena i o pismima), a drugi ima više inovativnih teorijskih rješenja u našoj normativistici koji se kose sa ustaljenim pravopisnim navikama. Tako ni jedan ni drugi pravopis nisu u potpunosti zadovoljili zahtjevima svog vremena, ali su i jedan i drugi, mora se priznati, doprinijeli sazrijevanju svijesti o važnosti normativnog uređenja vlastitog jezika. I mada su svojom konkurencijom prouzrokovali mnoge negativne posljedice – jer konkurencija različitih pravopisnih odredbi vodi ka haosu u jezičkoj praksi i ka dezorijentaciji korisnika – i jedan i drugi pravopis su ipak

⁹ Akribičnu analizu sličnosti i razlika četiriju pravopisa – Novosadskog iz 1960, Matičina, Simićeva i Dešićeva – izvršio je Mitar Pešikan u *Našem jeziku*, XXIX/5 (1994), 259-278, a vrlo preciznu paralelu između Matičina i Simićeva pravopisa dao je Radosav Đurović u *Gradini*, 11-12/1994, 60-73.

¹⁰ Zahtjeve modernog pravopisnog priručnika ispunjava jedino Dešićev pravopis. On se npr. mogao već odavno usaglasiti sa Matičinim, dopuniti, u obje verzije (ekavskoj i jekavskoj) objaviti i zvanično propisati za upotrebu u školama. Ako ne u toj formi, bar je mogao biti proglašen pomoćnim udženičkim sredstvom.

dokazali koliko je srpska standardologija i u nazadovanju i u napredovanju te šta joj je ubuduće činiti. To pokazuje i saznanje u srpskoj lingvistici da se do kapitalnih normativnih djela može doći samo organizovanim kolektivnim radom i objedinjavanjem svih lingvističkih snaga na zajedničkim projektima. S tim u vezi je krajem 1997. i formiran Odbor za standardizaciju srpskog jezika, od kojega bi logično bilo očekivati da jednog dana pruži i moderni pravopis srpskog jezika koji će u demokratskoj proceduri prihvatiti cjelokupna srpska javnost i parlamenti svih srpskih zemalja, a ne samo to da on prati i istražuje pravopisnu problematiku, kako stoji u dokumentima prilikom njegova osnutka (up. *Srbistika / Serbica I/1*, 1998: 103-105). To donekle pokazuje i novi Simičev pravopis iz 1998. godine koji se po svojoj strukturi približava modernom pravopisnom priručniku, na jednoj strani, a na drugoj strani se u poštivanju tradicije i ustaljenih pravopisnih navika u mnogome razlikuje od onoga pravopisa istoga autora iz 1993. godine. Tako se npr. tu: a) pravila pregledno (i logično) izdvajaju i potkrepljuju, b) ne razračunava se sa Novosadskim pravopisom iz 1960, nego se slijedi kontinuitet u normi, c) odstupa se od slijepe primjene načela „piši kao što govoriš“ (sada su vraćeni raniji normativni likovi tipa odstupiti, predsjednik, Lids, postdiplomski i sl.), d) tolerantniji je odnos prema ustaljenoj terminologiji (npr. navode se i zapeta i zarez, i dvotačka i dve tačke), itd.

1.3. Naredna oblast koja je srpsku lingvistiku i srpstvo u cjelini duboko uzdrmala, podijelila i ljuto zavadila bio je književnojezički izgovor starog glasa „jat“, odnosno odnos ekavice i ijekavice u srpskoj kulturi i srpskom standardnom jeziku. Raspad zemlje, politički, civilizacijski i ratni sukobi sa Hrvatima i Muslimanima (Bošnjacima) doveli su kod Srba do strahovite eksplozije svesrpstva i srbovanja ne samo u životu nego i u jeziku, koje se najviše prelamalo preko pisma i ijekavice. Tako se to vrijeme ukazalo za mnoge „prave Srbe“ bogomdanim za ostvarenjem vjekovnih težnji srpstva u jezičkom ujedinjenju žrtvujući ijekavski književnojezički standard i ijekavsko književnojezičko nasljeđe u korist ekavskog standarda i književnog jezika beogradsko-novosadskog tipa. U političkom pogledu baklju tog jezičkog ujediniteljstva na izvornom srpskom pismu (ćirilici) i srpskom izgovoru (ekavici) javno i državno-pravno su upalili bosanskohercegovački Srbi, odnosno paljanska oligarhija, uvođenjem ekavice kao oficijelnog jezika novofomirane (odnosno: u samom procesu krvavog formiranja) Republike Srpske 1993. godine, a sa sociolingvističkog, sociopolitičkog i srpskog nacionalnog stanovišta to su im temeljito pripremili njihove mecene i ideolozi, beogradsko-novosadski politički, vojni, intelektualni, filološki i žurnalistički krugovi. Tako se prvi put u istoriji srpske kulture dogodilo da se represivnim, državnim mjerama – pod kanonadarna teškog oružja, velikih stradanja srpskog naroda i velikih zločina počinjenih u ime Srba i srpskog imena – jedno iskonsko srpsko „narječje“ oficijelno zamjenjuje drugim „narječjem“ na izvornom ijekavskom području i da se taj čin u matičnoj srpskoj zemlji proglasi *istorijskom šansom* u svesrpskom

ujedinjenju, šansom koja se ovaj put ne smije ni pod koju cijenu propustiti i koja se svim raspoloživim sredstvima mora podržati. Ali tako se dogodilo i ono što novi (ili stari?) nacionalni stratezi i njihovi poslušni izvršitelji nisu mogli (ili nisu htjeli) ni zamisliti: uklanjanje ijekavice i propagiranje ekavice na „sva zvona i praporce“ kao jedinog književnojezičkog izgovora u srpskom standardnom jeziku u svim srpskim zemljama naišlo je na žilavi otpor ne samo kod bosanskohercegovačkih Srba nego i u mnogim intelektualnim, javnim i filološkim krugovima Srbije i Crne Gore, a u Crnoj Gori je, uz to, ono pribavilo još više ratobornijih zagovornika i sljedbenika posebnog, crnogorskog jezika i grlatijih negatora srpstva u „živom tkivu“ crnogorske nacije. U tabor branitelja ijekavice, na veliko čudo, okupili su se intelektualci raznih ideologija: i demokrate i radikali, i internacionalisti i lokalpatrioti, i poznati i manje poznati lingvisti, i književni stvaraoci i istoričari i novinari, i zagriženi nacionalisti i šovinisti, i modernisti i tradicionalisti, i veliki i mali Srbi. Od osobite važnosti je bila činjenica da je većina srpskih filologa, i ijekavaca i ekavaca, ustala u odbranu ijekavskog književnojezičkog izraza i srpskog književnog nasljedstva temeljenom na oba srpska standardnojezička izraza.¹¹

Sukobi sveujedinitelja i poštovatelja srpske jezičke tradicije eskalirali su za vrijeme održavanja 2. kongresa srpskih intelektualaca u Beogradu (1994) i narednih godina. Prvu grupu su predvodili poznati članovi Srpske akademije nauka i umetnosti Milorad Ekmečić i Pavle Ivić te ratoborni književnici porijeklom iz Bosne i Hercegovine, Rajko Petrov Nogo i Gojko Đogo. Za Ekmečića je politička odluka bosanskih Srba da se protjera ijekavica – „to vidljivo obilježje drugog naroda“ – „prvo veliko svjedočanstvo da je borba srpskog naroda za državno ujedinjenje blizu kraja“ i očití dokaz da se time „mijenja i cijeli karakter srpskoga naroda“; to je „pravi proplamsaj procesa“ koji će srpski narod zahvatiti u cjelini. Ekmečić u ijekavici vidi ruralnost srpske kulture protiv koje treba ne samo odlučno ustati nego je se i stidjeti: „Ijekavski glas u beogradskom gradskom autobusu zvuči kao dozivanje nas brđana iz daljine, kao neka mutna samooptužba rođaka što je u zgužvanom odijelu i nepozvan došao na slavu. U svakom tom *ijekanju* ječi zapomaganje sirotinje u brđima da sa svojim ovcama, svojom tijesnom geografijom *nemaju budućnosti*.“

Pavle Ivić se o ovom pitanju osvrnuo u uvodnom referatu na 2. kongresu srpskih intelektualaca u Beogradu (1994). On „spasonosno“ rješenje u srpskom jeziku vidi u odustajanju od ijekavice i u ujedinjenju u ekavici, ali ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u svim srpskim jezičkim oblastima. „Rat u Bosni i Hercegovini, koji je“, kaže on, „po sebi užasna nesreća, imao je i pozitivnih *posledica*. Učvrstio je među tamošnjim Srbima svest o potrebi srpskog jedinstva i probudio uspavene energije. Ujedinjenje Srba, ali potpuno, ne samo političko već i

¹¹ Up., između ostalog, zbornik *Status (ijekavice u standardnom jeziku, Vaspitanje i obrazovanje*, 3/1994; Okuka, 1998.

privredno, kulturno, jezičko, postalo je ideal naroda koji je shvatio da mu nema opstanka bez oslonca na maticu istočno od Drine. Samo u takvim izuzetnim prilikama bilo je moguće ono što je učinjeno u Republici Srpskoj. *Reč je o jedinstvenoj šansi*“.

Tu „jedinstvenu šansu“ iskoristili su, veli dalje Ivić, čelnici Republike Srpske, ti „murdi koliko i hrabri ljudi“, koji „dobro poznaju narodno raspoloženje“ i koji „sve poteze odmeravaju prema njemu“. Zato argumenti „protiv čelnika te republike“ potiču „manje iz racionalnih pobuda, a više iz nerazumevanja ili prirodne odbojnosti prema krupnim, prelomnim novinama“. Zato nema razloga za bojazan da se usvajanjem ekavice za svesrpski standard u Republici Srpskoj (više se i ne govori o Bosni i Hercegovini niti o Srbima u Bosni i Hercegovini!) guši „spontani jezički izraz ljudi“, jer se, u stvari, tu radi samo „o službenoj upotrebi jezika, a svaka druga, privatna i javna, ostaje van zakonske nadležnosti. Pogotovo ostaje sloboda stvaranja u ijekavici“.¹²

A kasnije, pošto što u stvari u Bosni i Hercegovini odlučene u svesrpsku korist, Ivić se obraća Crnoj Gori: „Srpske pozicije u doskora najsrpskijoj srpskoj zemlji brane njena velika i svetla tradicija, dugoročni ekonomski interesi i dalekovidosti najumnijih među crnogorskim političarima, protiv zajednice vojuju zlo seme posejano u Titovo doba, trenutne teškoće i lukave ponude iz trećeg sveta. Videćemo kojom će se Crnogorci privoleti carstvu. Što se meine tiče, uveren sam da će naći put dostojan vladike Rada.“

I tako, pošto će u tim srpskim zemljama biti sve lijepo jezički uređeno, Ivića jedino brine još jedno „veoma važno“ pitanje: „opredeljenje Republike Srpske Krajine“, jer bi bilo sasvim „logično da se i tamo razviju stavovi slični onima u Republici Srpskoj“, jer je pitanje ekavice „za dve zapadne srpske republike“ ne smo nacionalno-istorijsko nego i ekonomsko i prosvjetno i pedagoško: „Upotreba ekavskih udžbenika unesenih iz Srbije uklanja jedan ogroman teret, finansijski i organizacioni. Raznovrsnost škola i predmeta pomnožena s mnogobrojnošću razreda daje zastrašujuće brojeve raznih udžbenika koje treba obezbediti svake godine. Srećna je okolnost što smo se u ovoj sadašnjoj bedi rasteretili bar dvostrukog štampanja svih udžbenika. Uostalom, još dugo prilike neće biti takve da bi nam taj teret bio lak.“

¹² Tako je ijekavica kod Srba u Bosni i Hercegovini gurnuta na kolosijek dijalekatskih književno-jezičkih izraza, dobivši u srpskom jeziku onu funkciju koju u hrvatskom jeziku imaju ikavski književnojezički izraz, kajkavska i čakavska književnot. Tako je ona, jednom za svagda, gurnuta u *književnojezičku povijest*. U vezi stim Ivić na sljedeći način "tješi" braću ijekavce: "Nerealan je strah da bismo se usvajanjem ekavskog jezičkog standarda odrekli narodne i umetničke književnosti stvarane u ijekavici. Sve to ostaje naša baština, kao što ni Hrvati nemaju razloga da se odriču ikavaca kao Marulića ili Kanizlića i ekavaca kao Habdelića ili Brezovačkog. Ako nam Bog da u budućnosti nove Njegoše i nove Kočiće, niko ih neće ni ekavizirati i rasrbljavati kao što to niko neće naknadno činiti ni s piscima iz prošlosti ili naše sadašnjosti" (Srpsko pitanje danas, 1994: 53).

Književnici Rajko Petrov Nogo i Gojko Dogo su bili najgrlatiji glasnogovornici paljanske jezičke (i ne samo jezičke) politike u Udruženju Srba u Beogradu koji su izbjegli iz Bosne i Hercegovine. Za njih je bosanska ekavica bila epohalna ideja u razvoju srpskog naroda i kulture. U tome su imali čitave armade pristalica, istoričara, filozofa, književnika, novinara... Tako¹³ Đoko Stojičić kaže da su Srbi nekad „odigrali ulogu Pijemonta pri ujedinjenju Južnih Slovena“ i da su dva puta „platili krvavo tu zabludu“, pa „reći put treba da budu sami sebi Pijemont“. Zato novi „celovit program kulturne politike“, koji uključuje i prevladavanje ekavsko-ijekavskog dvojstva u „književnom jeziku Srpstva“, predstavlja ne samo istorijsku neminovnost i „prirodnu želju bosanskih Srba“ nego on ima u vidu i „kulturne vrednote ne samo srpskog porekla i ne samo za Srbe već i za sve građane koji žive u srpskoj zemlji“. A Mihailo Đurić lakonski poručuje: „Da bismo znali šta treba da činimo, moramo činiti ono što bismo hteli da znamo“. Za Vasilija Krestića svijest o jedinstvu mora biti temelj „sveukupnog Srpstva“. Zato se neodložno mora stvoriti „čitav program duhovne obnove, moralnog i kulturnog preporoda“. Radomir Smiljanić ističe da Srbija može postati politička nacija samo stvaranjem jedinstvenog srpskog jezika u Ivićevom duhu kao što je nekada Njemačka postala politička nacija stvorivši „jedinstveni nemački jezik“. Branislav Brborić vatreno dokazuje da konačno, jednom za svagda, mora postojati jedinstven srpski jezički standard, i to ekavski, a da pritom ne treba „sprečavati bilo koga da peva i ijekavski, da piše romane i pripovetke kao i dosad“. Za Branka Popovića jezičko jedinstvo je „pretpostavka srpske sloge“. Zapadni Srbi se, zaključuje on, odriču ijekavice iz plemenitih težnji. Oni se time „udaljavaju (čini se, bez kajanja) od sadašnjih svojih neprijatelja. Negativna energija koja ih podstiče na to udaljavanje samo je dodatni impuls da se i jezičkim izrazom približavaju svojoj istočnoj braći“. Za Svetozara Stijovića „normalno je što su naša braća na Palama samo za ekavicu..., jer se time i na taj način približavaju matici“. On „u potpunosti“ podržava „referat akademika Pavla Ivića“ i vjeruje „da će inicijativa s Pala naići na prijem u čitavom Srpstvu, pa i kod inteligencije u srpskoj matici, to jest u Srbiji“. Vjeruje, „jer je ideja s Pala integralistička“. Dragan Miketić je za „srpstvo bez podela“, za ekavicu „kao značajan most za premošćavanje“ srpskih jezičkih granica, i kao „rođeni ijakavac“ on daje potporu Paljanima i profesoru Iviću, zalažući se „i za prevazilaženje svih mogućih nepotrebnih podela, koje služe tuđinu i pojedincima nesposobnim za ravnopravnu utakmicu koju nameće život. To su podele na starince i došljake, na Dinarce i Moravce, na šumadince i prekodrinke, u kojima se uvek jednima ističe mana a drugima vrlina, u zavisnosti od toga ko govori. To su tužne podele Srba, ali ne i najtužnije. A najtužnija je ona koja Srbe deli „na Srbe i Crnogorce“, to jest na Srbe i deo Srba, isključujući tako Crnogorce iz Srpstva“. A Slobodan Remetić, direktor Instituta za srpski jezik u

¹³ Ovdje ćemo navesti samo neka mišljenja koja se nalaze u Zborniku 2. kongresa srpskih intelektualaca (Beograd, 1994).

Beogradu, uzvikuje: „Ugledajmo se na na slijepca iz Međaža, koji i bez očiju vidje da je ova plahovita rijeka (misli se na Drinu, M.O) ‚plemenita međa‘, ‚izmeđ Bosne i izmeđ Srbije‘. Brisaniu te nametnute granice svakako bi značajno doprinijelo i integrisanje u domenu jezičkog standarda kao dijela opšte kulturne, a time i – nacionalne integracije. Inicijativa za jezičko ujedinjavanje nije slučajno došla iz sredine u kojoj se ponajbolje osjećaju posljedice ‚bogatstva u razlikama‘. A ta jezička integracija je praktično u svim bitnim segmentima jezičkog sistema (fonologija, morfologija, pa i sintaksa i leksika) već izvršena, i predlog iz Republike Srpske podrazumijeva samo završni korak oko ujedinjenja standarda. Takvim se potezom za krupnu dobit traži sitna žrtva“. Zbog svega toga je, zaključuje ovaj filolog, za sada „i laicima jasno zašto će se stanovnici Republike Srpske i pod uslovom da NACRT ZAKONA preraste u ZAKON u oblasti jezičkog standarda osjećati kao SVOJ na SVOME“. Itd., itd.

Većina srpskih lingvista i književnika se, međutim, našla u onom drugom taboru, ustajući protiv odluka paljanskih vlasti i euforije „ujedinitelja“ u srpsko-bosanskoj i srbijanskoj sredini. Tako je za Ranka Bugarskog (1997: 110, 119-120) uvođene obavezne ekavice u Bosnu i Hercegovinu „politički dekret bez presedana, svojevrsno nasilje nad jezikom i njegovim govornicima, zasnovano na ideologiji velike Srbije, ćirilčke i ekavske.“ Jer, jezičke reforme su isuviše „ozbiljan i komplikovan posao da bi ga mogli preko kolena prelomiti trenutni vojni i politički moćnici, opsednuti mesijanskim osećanjima da su upravo oni izabranici sudbine i istorije. Posebno je problematično kada se ovako nešto radi u ime srpskog naroda – koji, ni u celini ni u delovima, nije o tome uopšte pitan. Osim toga, za ovo valja imati i glavu, a ne samo topuzu; brzo će se pokazati da je etničko čišćenje-istorije, tradicije, kulture i jezika daleko teže od takvog čišćenja teritorija“.

Za književnika Vojislava Lubardu (1995: 211-218) taj „samovoljni akt“ da se silom mijenja jezik bosanskih Srba „imao je toliko smisla kao kad bi neki nadobudni skorojević krenuo da svoju kuću gradi od krova a ne od temelja“. Posebno je apsurdna odluka vlastodržaca sa Pala što su u „taj košmarni poduhvat krenuli sa iskrenom ‚sviješču‘ da će na taj način, sakaćenjem meternjeg jezika, duhovno objediniti srpski narod – izbrisati vjekovne granice i međe koje je napravio tuđin“. Lubarda smatra da je tu riječ o „duhovnom nasilju nad vlastitim narodom“, o „divljačkom čerečenju i nemilosrdnom pustošenju srpskog kulturnog nasljeđa na prostorima zapadnih srpskih krajina“ pa čak i „zločinu prema cijelom srpskom narodu.“ Prisilna ekavizacija, nastavlja on, „ne znači samo uništavanje osnova jedne autentične kulture, sastavnog dijela stvaralačke baštine cijelog srpskog naroda, već i prvi korak u tiraniju“. To je kao da „islamskim fundamentalistima“ dobrovoljno „teslimimo sve naše duhovno i stvaralačko blago, od Mirosavljevog jevanđelja do Njegoša, i od lirskih i epskih pjesama do Vuka Karadžića, temelja na kojem je izgrašeno savremeno srpsko stvaralaštvo.“ Jer,

„jezik nije samo govor već i pamćenje. Već i način mišljenja. Bez naslijeđenog govora imali bismo fizički (teritorijalni) prostor na kojem će se širiti Republika Srpska ali ne i ono zbog čega su dosad dizane tolike bune i ustanci srpskog naroda, pravo da se raspoznamo po vlastitoj kulturi i stvaralaštvu.“

„Progon maternjeg jezika tog naroda“, veli Slavko Vukomanović (1994:39-40), „nije činio ni turski ni nemački okupator, ni stambolski sultan, ni bečki česar. Jasno je stoga da to nije borba za jezik, već teritorije, Veliku Srbiju. Ljudi tu, njihovi životi i sudbina, uopšte više nisu važni. Bitne su granice, procenat teritorije, brda, planine, bespuća i urvine. Tamo ljudski životi svakodnevno padaju kao slamke, razaraju se gradovi, biblioteke, muzeji, sakralni objekti, kulturna dobra, ruše se mostovi – spomenici. Sa etničkim čišćenjem, nacionalnom mržnjom ide, traže se i provodi, i čišćenje jezika od turcizama, muslimanskog i hrvatskog ijekavskog izgovora. Kad se deli država, teritorije, povlače granice, onda se jasno, u glavama tih ljudi, mora podeliti i jezik. Ali u toj podeli jezika krajinski Srbi, njihovi ratni glavari, lako ostaviše Hrvatima i Muslimanima vlastiti ijekavski izgovor, svoje bijelo, mlijeko, lijepo, vjera i umesto toga uzeše srbijanski ekavizam; belo, mleko, lepo, vera. Sve to čine – ne pitajući tamošnje Srbe, običan narod – oni isti njihovi vodi, koji su ih povelili u ovaj krvavi rat, u ime srpskog jezičkog jedinstva i nasilnog odvajanja svog jezika od književnog izgovora Hrvata i Muslimana. Iskonski maternji ijekavski izgovor i vukovski književni jezik oni, ti veliki zaštitnici vaskolikog srpstva, oberučke darovaše hrvatskom i muslimanskom narodu.“

Miloš Kovačević (1997: 99-100) u oficijelnoj jezičkoj politici bosanskih Srba i u slijepoj podršci te politike u srpskim sredinama vidio je „nasilje opasnih nam(j)era“. On se tome suprostavio sociolingvističkim argumentima: “

- 1) Ijekavica i ekavica imaju status standardnojezičkih izgovora u cijelom srpskome književnom jeziku. To izgovorno dvojstvo posljedica je određenih istorijskih okolnosti u razvoju srpskoga književnog jezika. Oba izgovora podjednako su karakteristična za srpski standardni jezik ne samo danas nego i kroz gotovo cijelu njegovu istoriju.
- 2) Ijekavica je čak prije od ekavice dobila status književnog izgovora u srpskome jeziku pa je samo za nju vezan jedan period razvoja standardnog jezika. Njenim progonom iz službene upotrebe morali bismo se tako odreći gotovo poluvjekovnog perioda postojanja standardnog srpskog jezika, a djelimično i Vuka Karadžića kao kodifikatora tog jezika.
- 3) Na ijekavici su napisana najvrednija narodna i umjetnička literatna ostvarenja srpskoga književnog jezika. Ukoliko bi se ijekavici odrekla službena upotreba, sva bi ta djela potpadala pod dijalekatsku književnost. Ima li ijedan narod

pravo, a posebno pojedinci u ime naroda, da srozava ono što mu je najvrednije.¹⁴

- 4) Ukidanje standardnojezičkog statusa ijekavici podrazumijeva svojevrsno jezičko 'prevaspitanje' cijelih jezičkih kolektiva. Tako prevaspitanje skopčano je s nizom psiholingvističkih problema jezičkog identiteta posebno kod djece u nižim razredima osnovne škole.
- 5) Ijekavica i ekavica predstavljaju lingvističku u kulturološku dragocjenost, koju i dalje treba njegovati kako smo je njegovali od Vuka naovamo. Zbog toga i jedan i drugi izgovor treba da imaju status standardnojezičkog na cijelom prostoru srpskoga književnog jezika.
- 6) Ekavsko-ijekavsko dvojestvo ne dovodi ni do kakvih komunikacijskih smetnji među korisnicima srpskoga književnog jezika. Zato nema nikakvih problema da se ijekavski udžbenici koriste u ekavskoj sredini, ili ekavski u ijekavskoj, izuzimajući određene za niže razrede osnovne škole u kojima je izbor ijekavice ili ekavice povezan s psiholingvistiškim problemom jezičkog identiteta.
- 7) Pitanje standardizacije književnog jezika, u koje ulazi i problem ijekavsko-ekavskog izgovornog dvojestva srpskog književnog jezika, nije samo lingvističko nego i političko pitanje. Relevantni politički krugovi od kojih zavise i neke odluke koje se tiču jezika, ne smiju djelovati u raskoraku s lingvističkom naukom. Objektivni lingvistički stavovi moraju biti uvažavani pri donošenju političkih odluka vezanih za jezik. Lingvistika je ta koja treba da usmjerava jezičke političke odluke, a ne da politika svojim odlukama radi nasuprot i na štetu same lingvistike, tj. u korist vlastite štete.“

I Milorad Telebak, sociolingvist iz Republike Srpske, u svojoj rubrici o jeziku, koju je u banjalučkom Glasu srpskom vodio od 1993. do 1995, usprotivio se nametanju ekavice u Bosni i Hercegovini čvrstim argumentima (i to u vihoru srpsko-hrvatsko-bošnjačkog rata, tj. u vrijeme velike euforije svesrpskog ujedinjenja):

„Prvo, ijekavsko narječje jednako je srpsko kao i ekavsko...“

Drugo, ijekavsko narječje je na ovim prostorima autohtono. Ovdajnji Srbi njime govore punih pet vijekova (od XIV ili XV vijeka, kad je jat zamijenjen različitim refleksima) i na ovom izgovoru stvorili su veoma bogatu usmenu i pisanu književnost, razvili nauku, kulturu.

Treće, identifikacija ekavskog narječja sa Srpstvom je ne samo pogrešna nego i opasna. Pošto su Srbi narod čije se nacionalne granice ni približno ne podudaraju sa državnim granicama, napuštanje ijekavice išlo bi u prilog samo njihovim protivnicima.

¹⁴ Up. i kod Radosava Đurovića (1996: 174): "U zapečku će se naći Vukovo delo, narodna i umetnička književnost pisana (i)jekavicom, i svi instrumenti kodifikacije književnog jezika: pravopisi, rečnici, opisi gramatičkih sistema. U tom dimu padaće patina i po lingvističkom delu Vukovih naslednika, koje mali narodi retko imaju kao božje darove".

Prepuštajući im svoje, srpsko narječje, dajemo im mogućnost da ga proglase svojim jezikom. Naime, Vuk je jezičkom reformom samo ijekavsko narječje priznao i normirao kao književno. (Ekavica je uključena naknadno, pošto ijekavica nije prihvaćena na ekavskom prostoru.) Ispalo bi, dakle, da je Vukov jezik – hrvatski! A čiji je jezik, toga je baština na njemu stvorena. I nama Srbima, kao ‘ekavcima’, osporili bi autohtonost na ovim prostorima!¹⁵

Za književnika iz Banjaluke Ranka Risojevića (1998: 194-8) „ozvaničenje isključivo ekavice kao službenog govornog idioma u Republici Srpskoj“ značio je istorijski poraz, čin koji „u praksu uvodi jezički kaos“ iz koga će srpski narod izaći kao „jezički inferioran narod“. Po njemu, tvorci „srpske jezičke politike danas“ i njihove ideje „tjeraju Srbe u tragediju, jer im naturaju potpuno promašenu manihejsku logiku ekskluzivnog prostora i ekskluzivnog jezika samo za jedan narod“. Zato je zvanično ustoličavanje ekavice na iskonskom ijekavskom prostoru i istjerivanje tog iskonskog književnojezičkog izraza iz jezičke prakse „krajnji trijumf voluntarizma ne samo u politici nego i u našoj nauci“.

A Dragomir Vujičić u tematskom zborniku *Status (i)jekavice u standardnom jeziku* (Vaspitanje i obrazovanje, 3/1994: 28-29) (iz Nikšića, nakon što je izbjegao iz Sarajeva) veli sljedeće: „Moramo se zapitati: kakvog uopšte smisla ima razgovarati o standardizaciji jezika ‚na bazi ekavske varijante‘? – Odmah da odovorimo: duboko smo uvjereni da je u pitanju besmisao, a ne smisao. Jer, ijekavski izraz, gledan u svakoj svojoj punoći i značenju, nije isto što i jednačenje suglasnika po zvučnosti, palatalizacije i jotovanja ili pisanje tuđih riječi, o čemu se u pravopisima mogu praviti određene ‚nagodbe‘ koje ne izazivaju nervozu u bazi jezičkog izraza. Jedna profesorica sa Pala ovih dana me posjetila i pričala mi da je u tamošnjim školama pravo ‚zamešateljstvo‘ i ‚kloparanje‘ ekavizama i ijekavizama. Što je najgore – ono nikad neće ni prestati, jer baza ne prihvata onaj žalosni ekavizam koji govori iz Paljanske televizije Ilija Guzina. Slično ‚kloparanje‘ smo već imali u Bosni kada je bilo uvedeno da nastavnici ekavci moraju držati nastavu na ijekavskom izgovoru, pa su te jadne nastavnike, ni krive ni dužne, učenici, a bogami i roditelji ismijavali. Jedinstvo se ne postiže kidanjem ‚latica jednog cvijeta‘. Iskinuta latica nije ništa drugo nego prazno mjesto, škrbina kao i mjesto izvađenog zuba. Ko to ne shvata – ne može shvatiti ni umorstvo junakâ pisaca sa ijekavskih područja kojima se ijekavizam uzima iz usta. Uostalom, uz ijekavizam idu i određene sintaksičke stilizacije, primjerena leksika ili leksemski likovi. Sve se to u jezičkom izrazu usklađuje na područjima određenih podneblja. I ne samo to! I sam jezički izraz brani se od nanosa koji su neprirodni, koji mu ne odgovaraju, brani se od svega onoga što mu se vještački natura, pa se tako i ijekavski jezički izraz brani od ekavizama. Svi u našim krajevima sa neskrivenim podsmijehom slušali su i danas slušaju vojnike koji se vrate iz vojske sa ‚nakalem-

¹⁵ Telebak, 1998:11.

ljenom' ekavicom, jer je oficirski kadar u vojsci ,ekavski komandovao' i komunicirao.

I na kraju da kažemo: kamo devet sreća da danas raspravljamo o ljepoti, kulturi i pravilnosti ijekavskog izraza, a ne o njegovu ukidanju radi stvaranja ,nekakvih novih Srba'."

U samoj praksi, u svemu tome su, dakako, na najvećoj muci bili učenici i nastavnici u Republici Srpskoj, koji su se morali svakodnevno konfrontirati sa radikalnom jezičkom politikom paljanskog (i kasnije, banjalučkog) rukovodstva i s naglim rezom u ustaljenim književnojezičkim navikama u pismu, izgovoru i pravopisu te sa zakonskim posljedicama u neizvršavanju tih propisa i svojih, „patriotskih“ obaveza.

Jednoj nacionalističkoj jezičkoj politici i okroisanoj zakonskoj odredbi o službenoj upotrebi jezika i pisama u Republici Srpskoj (Službeni glasnik Republike Srpske, 15/96), *Društvo nastavnika srpskog jezika i književnosti Republike Srpske* suprotstavilo se legalnim, demokratskim sredstvima: podnošnjem zahtjeva Ministarstvu obrazovanja, nauke i kulture, Skupštini i Ustavnom sudu Republike za ocjenu ustavnosti tog akta i za njegovu izmjenu. U zahtjevu Društva, datiranom sa 4. martom 1997,¹⁶ kaže se da se on, taj zahtjev, temelji na sljedećim razlozima: „a) Na podatku da oba varijeteta srpskog književnog jezika (ijekavski i ekavski), čiji korijeni datiraju od vremena nastanka savremenog srpskog standarda, čine duboko ukorijenjeni dio naslijeđa srpske kulture i srpskog nacionalnog bića; b) Na procjeni da donošenje postojećeg zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma, kojim se nesumnjivo favorizuje samo jedan (ekavski) varijetet – bez svestranijeg sagledavanja svega šta se gubi, a šta dobija (što bi trebalo biti prioritetni zadatak isključivo lingvističkih poslenika) – predstavlja, ipak, brzoplet i ishitren korak; c) Na činjenici da je već i dosadašnja primjena pomenutog Zakona izazvala pravi haos u kulturnoj i nastavnoj praksi naše Republike, te d) Na notomoj činjenici da je niz odredbi pomenutog zakona naprosto neprovodljiv u praksi, odnosno da je Zakon (i u principu, i u detaljima) suprotan stavu 1, čl. 7. Ustava Republike Srpske“.

Dana 10. jula 1997. Ustavni sud Republike Srpske je usvojio ovaj zahtjev Društva, te odredbe u Zakonu o službenoj upotrebi jezika i pisma proglasio neustavnim i ništavnim i zaustavio daljnji progon ijekavice na bosanskohercegovačkom prostoru.¹⁷ Time se, naravno, nisu mogle zaustaviti i potrijeti sve negativne posljedice jedne agresivne jezičke politike u Republici Srpskoj, ali je time, svakako, oduzeto najvažnije i najubojitije oružje brižnim ujediniteljima svesrpsstva na štetu vlastitog književnojezičkog naslijeđa i na štetu temelja srpske kulture i duhovnosti.

¹⁶ Up. Srpski jezik, II/1-2, 1997: 520-522.

¹⁷ Up. Srpski jezik, III/1-2, 1998: 651-656.

1.4. Posebna oblast u kojoj se srpska jezička politika posljednjih desetak godina pokazala radikalnom i u kojoj su pokušane i krupnije reforme jeste – pismo. Još krajem osamdesetih godina u Srbiji je ćirilica visoko nacionalno stilizovana. Taj trend veličanja i slijepe primjene jednog pisma u svim sferama javnog života, s istovremenim nipodaštavanjem latinice i njenim progonom, kulminirao je početkom devedestih godina u svim srpskim zemljama. To je, naravno, imalo i svojih nacionalnih prednosti, ali i teških posljedica u kulturi naroda koja je, intenzivnije od 1918. godine, baštinjena na dvoauzbici – i na ćirilici i na latinici. Kao i u drugim sferama srbovanja, i tu su prednjačili bosanskohercegovački Srbi, odnosno njihove vladajuće partije. Zakonski efikasno i smišljenom medijskom propagandom, oni su u vrlo kratkom roku potrlji jezičku praksu u pismenosti kod vlastitog naroda (i drugih naroda koje nisu uspjeli protjerati) tako što su praktično svu komunikaciju na teritorijama koje su držali pod svojom kontrolom (ili koje su osvajali) sveli na jedno pismo, na ćirilicu. Oni su ćirilicu pretvorili u zastavu (da ne kažemo, Bože sačuvaj, stijeg ili bajrak) pod kojom se vodi odlučujuća (posljednja) bitka za odbranu srpstva, za svesrpsko ujedinjenje, objedinjavanje i bratsku srpsku slogu, te za odbranu civilizovane Evrope od militantnog islamskog fundamentalizma. Oni su je stavili na pijedestal žrtve koja se iz feniksa rada i osvaja „osviješćene narodne mase“. Time su oni, dakle, potpuno ignorisali dvoauzbučnu jezičku praksu u Bosni i Hercegovini koja traje već više od 100 godina i koja je sa različitim oscilacijama (istina, na štetu ćirilice, što iz raznih političkih i nacionalističkih razloga susjednih naroda ili svjetskih sila, što iz činjenice da je latinica dominantno pismo evropske civilizacije) relativno dobro funkcionirala, osobito u periodu propagiranja i provedbe politike jezičke tolerancije. Time su oni vlastiti narod ne samo „pismeno“ odvojili od svojih susjeda, donedavno „bratskih“ naroda, i zapadne civilizacije nego su ga gurnuli i u preopismenjavanje, i u nacionalno i kulturno prevaspitavanje. Time su zatvorili vrata kulturnoj komunikaciji (razmjeni) sa svijetom, sami sebe gurnuli u izolaciju i u kulturno nazadovanje, u romantizam.¹⁸

U svom ćirilosrobovanju bosanskohercegovački Srbi su bili otišli toliko daleko da su ne samo „razlatinizovali“ mnoge javne natpise i nazive ulica, mjestâ i gradova nego su čak bili uveli i ćiriličke autooznake (mnoga od tih vozila koja su kružila drumovima „ponosne“ domovine, očišćene od zla i uljezâ, bila su jednostavno oteta ili ukradena), zlouprebljavajući na njima četiri srpska C (izreku : „Само слогa Србина спасава“). Tim i sličnim potezima oni su, naravno, banalizovali vlastito, nacionalno pismo i stvorili još jaču odioznost (i mržnju) susjednih naroda prema Srbima i srpskoj kulturi. Tim i sličnim potezima oni su ćirilicu politički instrumentalizirali, pretvorivši je u moćno nacionalno oružje i izvan

¹⁸ Još uvijek pisana riječ sa tih prostora ne stiže normalnim kanalima u svijet, završene škole se ne priznaju, a djeca koja dolaze u Zapadnu Evropu izložena su teškim psiholingvističkim potresima.

kulturne sfere. S te strane je, onda, mala razlika između bosanskohercegovačkih Srba, odnosno njihove oligarhije i nacionalnih usrećitelja, od njihovih susjednih naroda, prije svega Hrvata, u pobudama, zamislima i realizaciji svojih projekata instrumentalizacijom ćirilice: Kod ovih drugih ona je mražena (i omražena), progonjana i zabranjivana s ciljem da se s „hrvatskog historijskog teritorija“ riješe Srba, a kod onih prvih ona je slavljena, glorifikovana i zakonskim mjerama i silom nametnuta s ciljem da se, pored drugih metoda, sa „srpske istorijske teritorije“ riješe Hrvata i Muslimana. „Borca dva kao zajedno idu“, veli Homer u *Ilijadi*. A Šekspirov Magbet uzvikuje: „I kakve su mi ruke! / Ha, dotle će me ruke te dovesti!“

Sociopolitička i sociopsihološka pitanja oko ćirilice kod Srba bila su, međutim, direktno povezana sa istim pitanjima vezanim za književnojezički izgovor, za teritorijalno, kulturno i jezičko ujedinjenje srpskog naroda. „Ponekad se pojedina velika pitanja i njihovo rešavanje prosto sama od sebe otvaraju. Tako je nedavno otvoreno i pitanja izgovornih varijanata kod Srba.“ Tako konstatuje Dragoljub Zbiljić u svojoj knjizi *Srpski jezik i ćirilica* (1994: 221), koja je izašla u vrijeme velikih okršaja u srpskoj lingvistici i politici oko ijekavice, oko pravopisa i oko raznih prijedloga za reformu pisama. Pritom se on posebno poziva na istup Branislava Brborića u *Politici* od 18.2.1993, koji je obnovio prijedlog za reformu ćirilice vraćanjem „jata“ koji bi skrio (i potro) razlike u izgovoru srpskog standardnog jezika. Vuk je „jat“, po Brboriću, pogrešno odstranio iz ćirilice jer nije ni slutio da ga je „bolje sačuvati nego ukloniti, kako se ne bismo cepali (i) po ekavsko-ijekavskim šavovima“.¹⁹ A da bi se spriječilo dalje cijepanje u srpskom nacionalnom korpusu, nastavlja on dalje, „možda je poslednji čas – sada kad nam se otima pravo da živimo pod jednim državnim krovom – da u pisanju ujedinitimo ono što moramo izgovarati različito (čovaka s čovjekom, venac s vijencom, vekove s vjekovima – kako bi svako jedanko voleo/volio ono što je pupoljak istog nam cv/ij/eta“, jer „uspostavljanjem moćnog simboličkog, odnosno jezičkog, tj. (orto)grafijskog, jedinstva lakše ćemo se braniti od zloćudnog državnog rastrojstva“.

„Ujediniteljski fitilj“ u *Politici* na štetu ijekavice bio je ustvari blagovremena uvertira i priprema javnosti za zbivanja koja su zatim slijedila: samo nekoliko mjeseci kasnije predstavnici javnog informisanja u Republici Srpskoj i u Republici Srpskoj Krajini sastali su se na Palama i odlučili „da im od sada u informisanju javnosti ekavski bude zvanični izgovor“, preduzevši time, kako su istakli, odlučan „korak da se ekavski vrati narodu kojem pripada, a kojeg su tuđini vekovima nastojali da otrgnu od matice, na različite načine pa i odrođavanjem od vlastitog jezika i pisma“. Ta odluka je samo jedna u nizu odluka koje idu u susret željama

¹⁹ Godinu dana kasnije, na 2. kongresu srpskih intelektualaca u Beogradu, Pavle Ivić gotovo na isti način zamjera Vuku što je "izbacio iz upotrebe staro ćiriličko slovo *jat* koje su ekavci mogli čitati kao *e*, a ijekavci kao *ije* ili *je*" (Up. Vaspitanje i obrazovanje, 3/1994: 31).

„samoosviještenog“ srpskog naroda, jer je govorni jezik „veoma zagađen kroatiz-
mima i turcizmima“, jer je i „pre raspada bivše Bosne i Hercegovine musliman-
sko-hrvatska koalicija“ u upotrebu uvela „isključivo hrvatsku varijantu i novo-
govor koji su smislili tudmanovci. Osloboditi se tuđih uticaja, obogatiti i sačuvati
vlastiti jezik – cilj je ove odluke da se ekavski uvede u praksu“.²⁰

Iako je novi srpski izgovor U Republici Srpskoj bio u rukama snažne
vladajuće oligarhije, vidjeli smo kako je on otužno tamo skončao. Ostavljajući
sada po strani ideološku pozadinu i određene političke namjere koje su se plele
oko srpskih književnih izgovora i pisama,²¹ pogledajmo, na kraju ovoga
poglavlja, konkretne prijedloge za „funkcionalnu dogradnju ćirilice na ćiril-
ometodijanskim principima kojom bi bila ostvarena horizontalna (tj. geografska)
celovitost srpskog jezika i srpske kulture i kontinuitet njenoga jezika“ (R.
Marojević), na jednoj strani, i na „minimalna doterivanja“ u srpskoj latinici (R.
Simić), na drugoj strani.

Reformu naših dvaju pisma predložio je 1986. jedan lingvistički amater,
tuzlanski profesor medicine Rajko Igić, što je kasnije uobličio i u zasebnu knjižicu
pod naslovom *Nova slovarica* (Tuzla, 1987).²² „Novo“ pismo on je nazvao
slavica, koje predstavlja neku vrstu kombinacije latinice i ćirilice. Novo je zaista to
što se umjesto latiničkih slova sa dijakritičkim znakovima i umjesto digramâ
uvode ćirilička „pismena“ (ч, ш, ж, љ, њ, њ, њ и њ umj. č, š, ž, ć, đ, lj, nj i dž), što
se tako dosljedno provodi princip jedna fonema – jedna grafema i što se dva
grafijska sistema stapaju u jedan, jedinstven sistem.

Zatim je 1987. Branislav Brborić izašao s radikalnijim zahvatima u sistemima
naših pisama, ćirilice i latinice. On konstatuje da se (orto)grafijski sistem srpsko-
hrvatskog standardnog jezika „grana na osam podsistema“ i da je to jedna velika
nevolja „iz koje bi, planski, valjalo izaći kako bi se omogućilo našem standardnom
jeziku da nesputan živi“. Izlaz iz tih „(orto)grafijskih stega“ Brborić je vidio, prvo,
u uvođenju jednoga znaka za „jat“ u oba pisma, te, drugo, povećanjem broja
digrama u latinici i uvođenjem njihovih ekvivalenata u ćirilicu. Tako bismo dobili
čak devet digrama: дь = *dy* (umj. ђ) = đ: grad: predgradye; roditi: rodyen), гь = *gy*
(ч = dž: gyamija, hgyija), кь = *ky* (ч = č: brak: brakyni; ruka: rukyni)) њь = *ly* (љ

²⁰ Citirano prema Zbiljić, 1994: 221-226.

²¹ Ujedanačavanje srpskog književnog jezika na ekavskom izgovoru i ćirilici po svojoj prilici je
sastavni dio velikosrpske i velikohrvatske ideologije, koje su imale mnogo zajedničkih do-
dira. Osnovni zajednički imenitelji, iza kojih je između njih (iako krvno zavađene) stajao
prečutni ili dogovorni konsensus, bilo je srpsko-hrvatsko teritorijalno i književnojezičko
razgraničenje, naravno na štetu drugih naroda (ovdje Muslimana): teritorijalno tako što će se
Bosna i Hercegovina podijeliti na srpsku i hrvatsku, književnojezičko tako što će se zajed-
nički novoštokavski vernakular podijeliti na srpski i hrvatski jezik na osnovu izgovora i pis-
ma kao najvažnih spoljašnjih znakova za prepoznavanje jednog jezika. Prepuštanje srpskog
ijekavskog standardnojezičkog izraza i književnojezičkog nasljedstva hrvatskom književnom je-
ziku značilo je ustvari ustupak srpske politike i nacionalne filologije za mnogo veći „zalogaj“
koji bi se dobio u prvom razgraničenju.

²² Up. Marojević, 1990: 265.

= lj: osoliti: osolyen; grliti: zagrljaj), њь = њу (њь = њj: rana: ranyen; skloniti: sklonyen), съ = sy (ш = š: ugasiti: ugasyen; ukrasti: ukrasyen), ть = ty (ћ = ć: brat: bratya; smrt: smrtju), зь = zy (ж = ž: pogaziti: pogasyen; paziti: pazynya), еь = ey (e, je i(j)e, i: ceyo: ceyla: ceylina / cio, cijela, cjelina). Sve bi ovo, misli Brborić, stvorilo „povoljnije uslove za standardno zajedništvo“; osiguravalo bi „jezičku toleranciju i jezičku demokratiju, bez koje nema ni jezičke ni nacionalne ravnopravnosti“; varijantske bi razlike ostale „ondje gdje im je mjesto u jeziku, a (orto)grafije se ne tiče da li ćete pisati i govoriti *hilyada* ili *tisutya*, хлѣб ili крѹх, vlak ili voz, тко ili ко; *kadsyto* – *gdeykad* ili *katkad* – *ponekad* ili друкчѣји – другѣји“; time bismo „bili pismeni u cijelom jeziku, a ne samo u svojoj varijanti ili svome standardnojezičkom izrazu“; „najzad bi i svi ijekavci mogli postati pismeni“; pišaće mašine i računari bi se mogli „kupovati svuda po svijetu bez dopunskog prilagođavanja“; „mogli bismo lakše rješavati jezičke probleme u saveznoj administraciji i vojsci, gdje se srpskohrvatski javlja kao lingua franca, kao zajedničko sredstvo komuniciranja svih naših naroda na temelju dogovora i dobrovoljnosti“. Nasuprot tim prednostima, gubici bi bili, kaže se tu, minimalni: a) „Morali bismo se odreći nekih navika, što ne ide bez izvjesnog dopunskog utroška energije“; i b) „Možda bi nam, poslije izvjesnog broja godina, stari spisi izgledali pomalo neobično, ali bismo ih lako čitali, jer, konačno, ostao bi fonološki karakter pravopisa, a primijenio bi se samo dio grafije, samo dio forme, i to zato da bi se bez smetnje primali sadržaji“.

Kasnije je Brborić „zaboravio“ svoju veliku reformu i uglavnom se, kako smo već vidjeli, bio skoncentrisao na uvođenje jedinstvenog znaka za „jat“ u srpskoj (orto)grafiji kako bi se izbrisala srpska „nesrećna raspolućenost“ odnosno jezička „dvogubost“, koja u novim sociolingvističkim uslovima predstavlja „opasnost po integritet srpske kulture“.

Godine 1989. (pa 1990-1, 1993-4, 1995, i tako redom) Radmilo Marojević je varirao svoju teoriju o tzv. jatovskom pravopisu i o reformi pisma. Pošao je od teze da je nužno i moguće „u srpsku pismenost uvesti opštu verziju književnog jezika (sa jatom), a razlike ostaviti na planu izgovora“ i to isključivo zato što se ijekavska verzija književnog jezika „među Srbima katolicima proglašava za nekakav ‘hrvatski književni jezik’ (u cilju kulturne asimilacije i duhovne denacionalizacije najpre katolika, a zatim i muslimana i pravoslavaca)“, pretvorivši to kasnije u teoriju o funkcionalnoj dogradnji i konvertibilnosti srpskih pisama i o vraćanju ćirilomedodijanskom pravopisu u srpskoj pismenosti. Osnovni cilj njegove reforme jeste „usavršavanje srpskih pisama uz poštovanje tradicije i stvaranje uslova za buduću celovitost srpske kulture“ (1990: 266).

Postavlja se međutim pitanje šta je srpska književna tradicija koju treba poštovati! Za Marojevića je to ranija, ćirilomedijanska pismenost i dijalekatska razuđenost na planu pisma, a novija uglavnom na planu govora. Zato je, misli on, u ćirilicu potrebno vratiti dva znaka iz ranije pismenosti: ѣ, i љ. Grafema (jat) bi

„povezala, u pisanim tekstovima, oba književna izgovora srpskoga jezika, a razlike bi se ostavile na planu ortoepije, tj. pravilnog izgovora“. Time bi se postigla „i veća kohezija srpskog naroda i jedinstvo školskoga sistema jer bi svi ekavci morali da nauče ijekavicu (bar receptivno i na planu distribucije), dok bi se svi ijekavci upoznali sa specifičnostima ekavskog izgovora“. Preduslov za sve to jeste „postojanje centralne srpske televizije i centralnoga srpskoga radija u kojima bi oba izgovora bila ravnomerno raspoređena“. Isti postupak treba provesti i u srpskoj latinici; uvesti grafemu č, „što ima svoju kulturnogeografsku i kulturnoistorijsku motivaciju. Upotrebom ove grafeme u rečima cvjet i reka otpala bi potreba da se pravopisnim priručnikom propisuje da se lekesme cvijet i rijeka izgovaraju dvojako“, a oblici „*lepo, lipo, ljepo i lijepo*“ pisali bi se na isti način (lěpo)“. S druge strane, grafema ш (u latinici: š) imala bi „u srpskom pravopisu onomastičku, stilsku, lingvističku i transkripcionu funkciju“ (сугра, цекира, почетити, poljsko: Kapaš i sl.) a u normativnoj ortoepiji ona bi morala dobiti odgovarajući glas (š). Uz to, novi latinički grafemi bi bili: *Ńň* (њ), *L'l* (љ), i *Ǧǧ* (џ).

Ovoj „šumi“ uljuđenoga pismenog jezika na funkcionalnoj dogradnji i konvertibilnosti srpskih pisama, koji bi činio opštu varijantu srpskih pisanih tekstova, tj. „varijantno neobeležene pismenosti“ za čtavu teritoriju književnog jezika, suprotstavljaju se stvarne, savremene, standardnojezičke varijante srpskog jezika koje imaju svoju gotovo 200-godišnju tradiciju, ijekavska i ekavska. One su, prema zamisli reformatora, „dobrodušno“ predviđene „prevashodno za poetske tekstove“. Njihovom upotrebom u književnim tekstovima stvorio bi se vremenom poetski bilingvizam, tj. dva pjesnička stila (ekavski i ijekavski) istog autora. „Dve varijante bi se koristile takođe i za diferenciranje govora junaka u proznim tekstovima. Tako bi se za izražavanje ekavskog kolorita koristila rečenica: Њеж-на девојка лепо седи. A za izražavanje ijekavskog kolorita: Њежна ђевојка лијепо шеди“ (1990: 270).

U završnoj fazi svoje obimne (i produktivne) reforme Marojević se, međutim, ograničio samo na ćirilicu i ijekavicu, iznoseći pravila novoga, jatovskog pravopisa. U stilu velikoga reformatora srpske ćirilice Save Mrkalja, koji je u svom djelu *Salo debeloga jera libo azbukoprotres* (Budim, 1810) napisao čuvenu rečenicu „Dovde smo svakojako, a odavde novom azbukom pišemo“, Marojević izjavljuje: „Dosad smo pisali ekavicom (mogli smo umesto nje i ijekavicom), a odavde novom azbukom, jatovicom pišemo“ (1995: 32). U čemu je međutim njena suština?

U osnovi jatovske verzije srpskog pisma ugrađena je tzv. fonološka interpretacija ijekavskog izgovora „kao centralnog srpskog izgovora“ (ekavski i ikavski se u njoj „tope“), tako što se pored pet vokalskih fonema uvodi u taj sistem i šesta fonema, „дифтонг /ие/, која се у писму означава графемом ,ѣ““. U grafijskom pogledu uvodi se znak ꞗ umjesto latiničkoga j („deseteračko ꞗ bez tačke, naravno, nije slovo današnje turske abecede, nego slovo klasične staro-

slovenske azbuke, ćiriliske verzije grčke jote“), dva nova slova *Щ, ш* („označava meko š nastalo novim i najnovijim jotovanjem a upotrebljava se u apelativima tipa *мице.мица* i u ličnim nadimcima tipa *Мица*“) i znak za jat *ѣ* („označava ijekavske i jekavske reflekse starog vokala jat, a ekavci ga uvek mogu čitati kao e“). U ortografskom pogledu se polazi od crnogorsko-hercegovačke ijekavice pa se kao književni oblici paralelno priznaju *љекови // љекови*, s tim da ovi drugi imaju knjiško obilježje. Dopunsko stilsko obilježje imaju i ortografske varijante *Ниемац, Ниемци*, dok su normativne varijante *Њемац, Њемци*. U književnom izgovoru se ostavlja samo varijanta *засіедами*. Itd. Itd.

I na kraju, dobili smo još jedan „prilog“ reformi srpske grafije i pravogovora, tzv. *цакање*. Vida Tomić u Srbistici I/2-3 (1998:71-73) autoritativno nas opominje da smo zaboravili „санскритни и српски глас *џ*“ i da je već jednom „крајње вријеме да почнемо цакаати и споствени језик и писмо како би нам се вратило непојамно богатство које дешифрује бескрајну дубину наше духовности“. О чему се, dakle, ту ради?

Radi se о једном „потпуно аутохтоном гласу који мора да има свој знак“ u srpskom језику. То је знак „за глас меко ш“ који је „у старобугарској азбуци гласио *шта* ili *шча*, а вјероватно у старијим слојевима *баш – ца –*“. Он се „најчешће употребљава као звук миља или да изрази неку значајну особину“ (Маџа, Миџа, сјај, сјутра или сјекира, а i пјој су се, каже, „и дјетињству обраћали: ‘Виџо’“). Он се посебно употребљава у ријечи „цакати, што значи – призивати“, која се без „овог слова уопште не може написати“. Притом се треба само присјетити како се „на Бадње вече *цаче* свећи па се каже: *Цај* свећо дому и огњишту / *цај* свећо кући и кућишту / *цај* свећо води и горици / *цај* свећо сужњу у тамвици...“ Тај звук припада духовној равни srpskog језика, што доказује i „име једног нашег предачког божанства“ – *Šiva* или *Živa* – који је „био *џива*, који и данас постоји у Индији“ i па sanskritu „се чита –*џива*, као и у српском, што указује на исконску везу и језика и народа“. „*џ* је иначе психолошки гледано, звук који умирује, опушта, носи Љубав, па га мајке увек изговарају када имурују и успављују дете.²³ Шетите се тога умилног звука *џџџ џџџ*, а природа нам га издашно пружа лети на Приморју у виду умирујуће пјесме *џикада* који нам доноси дубоку везу с *Космосом*“. Овај глас, закључује Томічка, има исту вриједност i у sanskritu, „што није необично ако се зна дубока веза између српског и санскрита“. Отуда неки руски научници i tvrде „да су санскритским језиком говорили Санскрити или Сјембери односно Срби“. Све то доказују i неке ријечи: „сам слог... (*џа*) значи – сређа“, „(*џампу*) – сређан“, „(*џакати*) обожаваати“. Из свега тога онда

²³ Autorica покушава да пише ijekavski, ali se u tekstu, kako se vidi, nedopustivo pojavljuju i ekavski oblici.

slijedi to da je *цакање* „naša prastara riječ“ i da je ono (ona) ključ za razumijevanje porijekla „srećnog“ srpskog naroda.

* * *

Jatovci i jatovice, reformatori i ujedinitelji, u srpskoj filologiji naišli su ne samo na pogodno i lo nego i na žestoki otpor (up. Bugarski, 1997, kod Zbiljića, 1994; Ijekavica, 1994; Kovačević, 1997; Vukomanović, 1994, Okuka 1988. i dr.). U posljednje vrijeme oni su sve tiši, gotovo nečujni.²⁴ Tako se, na sreću, i nije dogodilo da neko i pokuša u tim silnim pravopisima srpskog jezika da sankcioniše ujednačavanje srpskih književnih izgovora prema ovim teorijama. Naprotiv: svi pravopisci unisono izjavljuju ravnopravnost srpskoga ekavskog i ijekavskog književnojezičkog izraza i podrobno razrađuju pravila pisanja i u jednome i u drugome. I ne diraju u ćirilicu, kao u svetiđu. No, kad je u pitanju latinica, tu je bilo izuzetaka. U Nikšićkom (Simićevu) Pravopisu u vezi s tim stoji sljedeće: „Đuro Daničić, Vukov učenik i pomagač u reformi, oslanjajući se na Ljudevita Gaja, isto kao Vuk na Mrkalja, preradio je latinicu po ugledu na Vukovu ćirilicu. U pitanju su, sem J j, slova za iste one glasove kao kod Vuka: prema Ъ ѡ on je izradio Ć ģ, za Ѓ ģ njegov je znak Đ đ, i tako redom: Љ љ – L l; те Њ њ – N n. Daničićeva, tj. *srpska latinica*, ima, prema tome, isti broj slova kao i ćirilica, pa ne postoje stvarni razlozi za njeno zapostavljanje. Uz minimalna doterivanja ona bi po ekonomičnosti postala ravna ćirilici, a po utrošku prostora i nekim drugim svojstvima, možda bi je i nadmašila“. Zato je, kažu autori dalje, i predlažu za

²⁴ To međutim ne znači da su potpuno odustali od svojih ideja. Tako npr. Branislav Brborić u *Dnevnom telegrafu* od 31.8. i 1. 9. 1988. (preštampano u *Jezik danas*, III/9, 1999: 12-13), na pitanje novinara šta misli "o uvođenju foneme 'jat' u srpski jezik", kaže sljedeće: "O svemu što se odnosi na *normalnu* integraciju srpskoga jezičkog standarda, ja mislim lepo, dakle pozitivno. Da nam je jezički standard, u evropskom smislu, *normalan*, on ne bi bio haotično dvoizgovoran ni nesrećno dvoazbučan, nego valjano integrisan. Kad bih imao političke moći, pitao bih, referendumski, naš narod i (naročito) njegovu inteligenciju *da li je razborito da srpski jezik* (naravno samo na nivou što uže definisanog jezičkog standarda u *službenoj upotrebi*), jedini u Evropi, *ostane raspolučen*, zapravo deizintegrisan, jer smo 20. vek utrošili na propale projekte bratstvojedinствene državnosti. Ako bi se na to, referendumsko, pitanje dobio negativan odgovor, trebalo bi postaviti novo pitanje, npr. ovo: *šta mislite o tome kako je najbolje integrisati srpski jezički standard – 1) uopštavanjem standardne ijekavice, na što je ciljao Vuk, 2) uopštavanjem standardne ekavice, koju je prihvatala tročetvrtinska većina Srpstva, 3) obnovom slova 'jat' (ne foneme 'jat', što bi bilo nemoguće), tako da ispisi pojedinih reči ili njihovih likova s različitim izgovorom bude jednak, a da izgovor ostane raznoлик i razuden?* Svaki odgovor bio bi dobar ako bi se prihvatio, i priznao, u sve tri republike (RSB, RCG, RSp). Lako je pretpostaviti koji bi odgovor imao najviše pristalica. Bio bi to onaj pod tačkom 2, koji nudi jezički najekonomičnije i danas najrasprostranjenije rešenje".

Ovdje se, međutim, postavlja pitanje čemu uopšte referendum kad se *unaprijed* zna odgovor!? Zar to nije tipičan primjer jezičke majorizacije, jezičke neravnopravnosti? Doista čudno shvatanje demokratije!. Uostalom, ako bi se trebalo referendumom izjašnjavati za ekavicu, onda bi to mogli uraditi samo iskonski ijekavski govornici na iskonskim ijekavskim područjima (RSp i RCG). Pitanje je, samo, zbog čega bi to oni činili. Zar se nije izvuklo nikakvo naravoučeniје iz najnovijeg ekaviziranja Bosne i Hercegovine?

srpski književni jezik, „uz dodatak slova S“. Pored toga, za „izvorno pisanje stranih reči sa latinskog područja“ uvode se i slova: Q q X x Y y i W w. U Simićevu Pravopisu iz 1998, međutim, napravljena je od ovog odstupnica: ne insistira se više na reformi latinice, odnosno na Daničićевой (naučnoj) latinici, nego se samo konstatuje da bi o njoj „valjalo razmisliti“. Zanimljivo je, isto tako, da se tu ona titulira samo latinicom, a ne kao prije – *srpskom latinicom!*

I tu bismo stali sa reformama i reformistima. Dakle, iza nas je u srpskoj filologiji i jezičkoj politici decenija jatovaca i jatovica, šakavaca i Sjemb(e)ra, reformatora i ujedinitelja, novih Ćirila i novih Vukova, srpskog ilirskog pokreta (Mato Pižurica) i svesrbovanja.²⁵ Iza nas je decenija *elementarnih nepogoda* u srpskom društvu, jeziku i kulturi. Ali, iza nas je, dodajmo na kraju, i decenija žilavog otpora srpske jezičke zbilje i tradicije tim silama, te teško breme jezičkog sazrijevanja i samoosvješćivanja. Šta li nam donosi novi milenijum? „Hajde da se nadamo“, kako reče srpska književnica Svetlana Velmar-Janković, da nas put „vodi ka dobrom u nama“.

Literatura

- Brborić, B. 1998. Do novog pravopisa preko „minskih polja“ (Prilog hronici nastanka i ozvaničenja novog pravopisa), *Gačević*, 38-42.
- Brborić, B. 1988. Fonološka grafija i Vukova (orto)grafija (Razmišljanja o reformi ćirilice i latinice), *Naučni sastanak slavista u Vukove dane. Referati i saopštenja*, 17/2, 411-421.
- Brborić, B. 1998. K projektu istorije srpskog jezičkog standarda, *Jezik danas*, 7, 1-8.
- Brozović, D., Ivić, P. 1988. *Jezik, srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb.
- Bugarski, R. 1997. *Jezik od mira do rata*. Sabrana dela, knj. 11, Beograd.
- Bugarski, R. 1986. *Jezik u društvu*, Beograd.

²⁵ Up. kod Vukomanovića (1994: 44): "Uporedo s tim novim nacionalnim srpstvom, čiji koreni sežu čak u srednji vek, javlja se, videli smo, i jedno drugo, jezičko srbovanje, gde se srpski jezik, njegovo jedinstvo, homogenizacija, pismo, ćirilica diže na pijedestal božanstva, zaštite nacije, nacionalne kulture. U tome se sve više traže svoji etnički koreni, narodna samobitnost. Postajemo tako i mi Srbi jezički puristi, čistunci, koji žure da se što pre i tu razmeđe, odvoje od svih drugih što govore istim jezikom. Mi sada u stvari, u jeziku, jezičkoj politici, ostvarujemo isti onaj program koji je u Hrvata bio vekovima nacionalna opsesija, potreba. Oni su u jeziku, kao što je dobro poznato, stalno hrvatovali, uporno mu tražili zasebno hrvatsko ime, oslobađali ga od tuđica, internacionalnih naziva, termina, veštački ga delili i čistili od srbizama".

- 1998. „Dokumenti odbora za standardizaciju srpskog jezika“, *Srbistika. Serbica*, I/1, 99-110.
- Đurović, R. 1996. *Dijalekti, jezik, norma*, Užice.
- Ekmečić, M. 1993. „Jedan jezik“, *Pobjeda*, Podgorica, 6.1.1993, 8.
- Gačević, R. (ed.) 1998. *K novoj pismenosti*, Beograd.
- Gudžević, S. 1966. „Wessen Land, dessen Sprache. Ein Wort zum serbokroatischen Sprachkrieg“, *Die Sprache als Hort der Freiheit. Sprachwende und Sprachwandel nach 1898*, Köln, 37-45.
- Hinrichs, U. (Hrsg.) 1999. *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*, Wiesbaden.
- Ivić, M. 1990. *O jeziku Vukovom i vukovskom*, Novi Sad.
- Ivić, P. 1998. „Razrešavnje srpskih jezičkih problema“, *Srbistika. Serbica*, I/1, 111-116.
- Ivić, P. 1999. „Jezičko planiranje u Srbiji danas“, *Jezik danas*, III/9, 5-10.
- Kovačević, M. 1997. *U odbranu jezika srpskoga*, Beograd.
- Kronsteiner, O. 1993. „Serbokroatisch = (noch nicht) Serbisch. Über den mißglückten Versuch, mit Hilfe eines Glottonyme einen großserbischen Sprachraum zu errichten“, *Die slawischen Sprachen*, 32, 77-103.
- Lalović, R. 1997. „Vuk, mi i savremeni srpski jezik“, *Srpski jezik*, II/1-2, 313-522.
- Lubarda, V. 1995. *Tamni vilajet*, Beograd.
- Luković-Pjanović, O. 1990. *Srbi...narod najstariji*, Beograd.
- Marojević, R. 1991. *Ćirilica na raskršću vekova*, Gornji Milanovac .
- Marojević, R. 1990. „Funkcionalna dogradnja i konvertibilnost pisama (O jednoj mogućoj reformi ćirilice i latinice)“, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XXXIII, 263-272.
- Marojević, R. 1995. „Jekavica i srpski jezik. Sa ortografskog i ortoepskog aspekta“, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane. Referati i saopštenja*, 24/1, 25-34.
- Marojević, Radmilo 1998. Srpski jezik i slavistika, *Srbistika. Serbica*, I/2-3, 5-40.
- Milosavljević, P. 1998. „Dijalektološke karte srpskohrvatskog, hrvatskog i srpskog narodnog jezika“, *Srbistika. Serbica*, I/2-3, 51-70.

- Milosavljević, P. (ed.), 1997a. *Srbi i njihov jezik. Hrestomatija*, Priština.
- Milosavljević, P. 1997b. „Srbistika – stanje i perspektive“, *Srpski jezik*, II/1-12, 355-362.
- Okuka, M. 1998. *Eine Sprache – viele Erben. Sprachpolitik als Nationalisierungsinstrument in Ex-Jugoslavien*, Klagenfurt.
- Pešikan, M., Jerković J., Pižurica M. 1994. *Pravopis srpskoga jezika*, Novi Sad.
- Piper, P. 1998. „Ni jezici ni kulture nisu nedeljivi (O „deklaraciji“ o srpskom jeziku i filološkom srbovanju)“, *Jezik danas*, 6. 1-5.
- Radovanović, M. 1986. *Sociolingvistika*, Novi Sad.
- Radovanović, M. (ed.) 1996. *Srpski jezik na kraju veka*, Beograd.
- Risojević, R. 1998. *O duši*, Banja Luka.
- Simić, R., Stanojčić Ž., Ostojić B., Ćorić. B., Kovačević M. 1993. *Pravopis srpskog jezika sa rečnikom*, Nikšić - Beograd.
- Slovo 1998. *Slovo o srpskom jeziku*, Beograd.
- Spagniska-Pruszk, A. 1997. *Sytuacja językowa w byłej Jugostawii*. Gdańsk.
- 1994. *Srpsko pitanje danas*. Drugi kongres srpskih intelektualaca, Beograd, 22-23. april 1994. (zbornik radova, ed. Vasilije Krestić).
- Telebak, M. 1998. *Govorimo srpski. S lakoćom do jezičke kulture, drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Banja Luka – Priština.
- Vujičić, D. 1994. „Ijekavizam nije predstandardni „ostatak“ nego je nezamjenjiv izraz na određenim područjima savremenog srpskog jezika“, *Vaspitanje i obrazovanje*, 3, 25-29.
- Vukomanović, S. 1994. „Ni jat, ni prinudna ekavica“, *Vaspitanje i obrazovanje*, 3, 35-47.
- 1988. „Završen progon ijekavice (dokumenti)“, *Srpski jezik*, III/1-2, 653-656.
- Zbiljić, D. 1994. *Srpski jezik i ćirilica*, Priština.